

RŪTA BAGDANAVIČIŪTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva
Vytautas Magnus University, Lithuania

NEPAKELIAMA *HOMO CONSUMENS* BŪTIES LENGVYBĖ: M. HEIDEGGERIO FILOSOFINĖ PERSPEKTYVA

Unbearable Lightness of *Homo Consumens*:
Heideggerian Philosophical Perspective

SUMMARY

The text analyzes contemporary *homo consumens* existence in the context of Heideggerian being. The author asks why such a human being, who is dizzy from pleasure here-and-now, should raise the questions about authenticity of existence. Such questions integrally stem out of the condition of unbearable lightness of a *homo consumens*. The article highlights synoptic coercion. When a human is hypnotized by a such ideology, he exists as *das Man* in the domain of a mediocrity, forgetting himself in the world of talkativeness and curiosity. The author underlines post-metaphysical conception of M. Heidegger – such a dynamic philosophy of Being allows itself to be connected with the dynamics of consumption. The challenge of being towards death in the context of consumption is highlighted. Heideggerian movement towards the dis-closedness of Being is revealed as the one in opposition to the movement of consumeristic never ending satisfaction. The effort to resist to the lightness of being is discussed in terms of openings that we find not only in the works of philosophers, but also in the art works.

SANTRAUKA

Šiame tekste analizuojama šiandieninio žmogaus – *homo consumens* – egzistencija heidegeriškajame būties kontekste. Aiškinamasi, kodėl šiam žmogui, apsvaigusiam nuo malonumų čia-ir-dabar, vertėtų kelti būties, autentikos klausimus. Teigiama, kad tai integraliai kyla iš pačios vartotojo būklės – nepakeliamos *homo consumens* būties lengvybės. Išryškinama vartotojiškumo ideologijai būdinga sinoptinė prievarta. Parodoma, kad tokios ideologijos užhipnotizuotas žmogus egzistuoja *das Man* vidutinybės plotmėje, užsimeršdamas pasauliškume, *šnekaly*, *smalsulio* modusuose. Pabrėžiama postmetafizinė M. Heideggerio būties

RAKTAŽODŽIAI: Heideggeris, *homo consumens*, *das Man*, egzistencija, būtis.

KEY WORDS: Heidegger, *homo consumens*, *das Man*, existence, being.

samprata – tokia dinamiška būties filosofija lengviau siejama su vartotojiškumo dinamika. Analizuojamas būties mirties link iššūkis vartotojiškame kontekste. Heidegeriškasis judėjimas prie būties prošvaisčių atskleidžiamas kaip priešingas vartotojiškam judėjimui nepasitenkinimo ir vilties ratu. Parodomos pastangos priešintis vartotojiškai būties lengvybei aptariant ne tik filosofų, bet ir įvairių vartotojiškumo ideologijos plyšius atveriančių menininkų darbus.

ĮVADAS

Žvilgsnis į šiandieninį žmogų būties kontekste, provokuojančiame pristabdyti gyvenimo ritmą ir klausti, kodėl būnama taip, kaip būnama, apmąstyti savo būties baigtinumą gali atrodyti neadekvatus, atitrūkęs nuo gyvenimo, nuo pačios šiandienio žmogaus – *homo consumens* – esmės, dirbtinai pritempantis prie filosofinio teorizavimo. Juk taip mąstant ištrūkstama iš gyvenimo tiesiogiskumo, liaujamasi gyventi čia-ir-dabar, tad prarandama galimybė džiaugtis dabarties malonumais. O vartotojiškumo kultūros suformuotam žmogui būtent tai ir yra svarbiausia: užsimiršti, nevaržomai mėgaujantis čia-ir-dabar patiriamo rojaus akimirkomis.

Galėtų kilti klausimas: tad dėl ko reikia trikdyti šį užsimiršimą būties apmąstymais, atimant iš žmogaus galimybę tiesiog maloniai gyventi? Kodėl *homo consumens*, apsvaigęs nuo malonumų čia-ir-dabar, turėtų vaduotis iš šios neautentiškos būklės, žvelgiant iš M. Heideggerio filosofinės perspektyvos? Kokia prasmė tai daryti?

Svarbu suvokti, kad atsakymas į šiuos klausimus kyla iš pačios šiandienio žmogaus egzistavimo praktikos, iš paties vartotojiško gyvenimo. Mat toks paviršiais dreifuojantis, lengvumo besivaikantis gyvenimo būdas šiandien vis labiau ryškėja kaip paradoksalus ir problemiškas, jo teikiami malonumai

bumerango principu apsigręžia virsdami tuštumos, beprasmybės potyriais – nepakeliama būties lengvybe. Atsidūrę štai tokioje paradoksaliaje situacijoje, nebežvelgiame į filosofinius būties apmąstymus vien kaip į malonaus gyvenimo trikdį – verčiau pajuntame egzistencinį pagrindą mąstyti tai kaip galimybę giliau patyrinėti būklę, kurioje atsidūrėme, ir galbūt išsivaduoti iš kai kurių varginančių paradoksų.

Taigi šiame tekste, kiek įmanoma sumažinus atotrūkį tarp teorinio filosofavimo („ten“) ir vartotojiškos šiandienio žmogaus praktikos („čia“), aiškinamasi, kas integraliai kyla iš tos praktikos, bandoma giliau pažvelgti į tai, kas vyksta aplink mus, taip siekiant padėti žmonėms tapti sąmoningesniais gyvenimo dalyviais. Tai leidžia padaryti postmetafizinę būties filosofiją.

Svarbu pabrėžti, kad atsiribojama nuo klasikinės esaties metafizikos. Ši reikštų retrospektyvų siekį išeiti iš platoniškosios šiaurinio gyvenimo olos, atsikratyti dinamiškų kasdienybės šešėlių dėl viską nutvieskiančios metafizinės anapusbės šviesos, kurioje būtis nušvistų kaip stabilus daiktas. Toks žvilgsnis, presuponuojantis „čia“ ir „ten“ opoziciją, šiandien atrodo neįmanomas, naivus, uždarantis filosofiniame kiaute ir atribojantis nuo gyvenimo. Tačiau galime kitaip, postmetafiziškai pažvelgti į pačią

būtį, įveikti minėtą opoziciją žvilgsnį kreipdami į „čia“ plotmėje besiskleidžiančias dinamiškas prasmes.

Tokios postmetafizinės būties pagrindus mums suteikia M. Heideggeris formuluodamas žmogų kaip *Dasein*, arba *štai-būtį*, faktiškai egzistuojantį čia ir dabar, įmestą į konkretų laiką ir erdvę – visuomet dalyvi, žvelgiantį iš savos perspektyvos, neturintį galimybės pakilti į paukščio skrydžio aukštumas, iš kurių paprastai formuluojami metafiziniai objektyvumo siekiai. M. Heideggeris išsąmonina žmogaus kaip *štai-būties* laikiskumą, faktiškumą, t. y. suvokia, kad žmogus visada yra ribojamas laiko ho-

rizonto, neišvengiamai egzistuoja tam tikrame kontekste, kad metafizinis žvilgsnis anapus yra nepasiekiamas, o tikintis tokia galimybe pasiduoda saviapgalei. Taigi postmetafiziškai nužemintas žmogus – dalyvis bando užklausyti gyvenimą, kuriame egzistuoja, išvelgti jame dinamiškos būties atsivėrimo įvykius, prasmės nušvitimo akimirkas.

Tokia filosofinė savivoka ne tik patenkina teorinį filosofavimo siekį *per se* (kuris į gyvenimą pernelyg išitraukusiam žmogui dažnai atrodo visai nebūtiną), bet ir padeda susivokti, kuria kryptimi judame ir kur prasminga būtų toliau judėti.

DAS MAN'ISKAS VARTOTOJO UŽSIMIRŠIMAS PASAULIŠKUME

Anot M. Heideggerio, žmogus yra *įmestas* į pasaulį. Tai reiškia – jis nuo pat pradžių, pirmapradiškai *būna-su*, būna pasaulyje: yra integraliai su juo susijęs, jam priklauso, pasauliškumas yra neišvengiama žmogaus savasties dalis. Tai reiškia, kad jis būna ne objektinėje priešstatoje su pasauliu, tarsi žvelgtų į jį iš paukščio skrydžio, o neatskiriamai į jį išitraukęs kaip dalyvis. Dalyvis, kuris negali išvengti jį formuojančių pasaulio prielaidų, nebent uždaryti jas sąmonės plotmėje.

Šiandien esame *įmesti* į vartotojišką gyvenimą. „Vartotojiškumas tapo visa apimančiu socialinės realybės faktu, mūsų gyvenimo būdu. Vartojimas šiandien jau nebėra vien pasirinkimas – vartoti tapo prievole. Nevartojantieji kaipmat atsiduria visuomenės psichosocialiniame užribyje ir yra stigmatizuojami“ (Čelutka 2010). Vartojami ne tik daiktai, gamtos

ištekliai, bet ir kultūrinė pramoginė produkcija, informacija, santykiai su žmonėmis, galiausiai viskas, kas yra aplink mus.

Taigi vartotojiškas pasaulis neišvengiamai formuoja žmogaus pasaulėžiūrą ir pasaulėvoką. Vartotojiškumas didelėje šiandieninio pasaulio dalyje (žinoma, nekalbant apie trečiojo pasaulio šalis arba stichinių nelaimių regionus) diegiamas deskriptyviai, kad intravertiškai persmelktų žmogų. Vartotojiškumo ideologijos prievarta yra latentinė, kartais sunkiai atpažįstama. Tai – sinoptinė prievarta (Bauman 2007), kitokia nei panoptinė, leidžianti brėžti aiškia opoziciją tarp prievartautojo ir aukos apsiribojant juoda ir balta spalvomis.

Nuo vartotojiškumo ideologijos neatskiriama sinoptinė prievarta yra prišinga, pavyzdžiui, įprastai mūsų suprantamai vergijai, neatsižvelgiant į tai, ji kartais radikalių mąstytojų pavadinama

vergija, tiesa, pabrėžiant jos kitoniškumą: anot J. Kovalskio, vergija, prasidėjusi senaisiais laikais, „tęsiasi iki šių dienų, tik ta vergija tapo subtilesnė, sunkiai pastebima pereinant nuo primityvių kontrolės metodų, naudojančių brutalią jėgą ir ginklus, prie tokių išstobulintų, kad žmogus savanoriškai atiduoda laisvę savo šeiminkui, net jei netenkama to, kas daro mus žmonėmis“ (Kovalskis 2012).

Patiriant tokią sinoptinę prievartą dažnai neaišku, kas yra budelis ir kas auka, vartotojai pagal sistemą elgiasi tarsi savo noru, nes yra klastingai sugundyti, manipuliatyviai įtikinti, kad tai atitinka jų giliausius poreikius, kyla iš jų viduriškumo. Ima patirti tai, kas diegiama, kaip giliausią savastį, suteikiančią jiems laimės pojūtį. Laimės, atitinkančios vartotojiškos ideologijos, vartotojiško gyvenimo būdo standartus. P. Bruckneris tai vadina „prievole būti laimingam“ (Bruckner 2004, Bagdanavičiūtė 2007), kai žmogus jaučiasi privalęs išpažinti vartotojišką „fun morale“ (Baudrillard 1998: 80) ir ją mėgautis, kitaip jis patiria save kaip nevisavertį, stokojantį kažko, ką turi kiti visuomenės nariai, netgi neadekvatų sau.

Neoliberalioje šių dienų kapitalistinėje santvarkoje paklusnumas pasiekiamas gundomai ir viliojamai, o ne naudojant tiesioginę prievartą – atvirksčiai, čia pasitelkiamos „gailėstingos prievartos“ (Bruckner 2004: 54), lydimos „malonių inkvizitorių“ (Bruckner 2004: 61), o tai vartotojai priima ne kaip prievartą, o greičiau kaip savo pačių vidinį balsą.

Tokios ideologijos užhipnotizuotas šiandienos žmogus egzistuoja *das Man* vidutinybės plotmėje, *nupuolęs* į pasauliškumą bei kasdienį banalumą, praran-

da savo būtišką pirmapradiškumą – ontologiškai atsitraukia nuo savęs (Heidegger 1962: 359). Jam būdingas *das Man*'iškas mentalitetas. Kasdieniškai būdamas, užsimiršdamas kasdienybės modusuose, jis praranda autentišką santykį su savimi pačiu, savo egzistencija. Čia autentika laikoma nereikalingu malonaus gyvenimo trikdžiu.

Tokioje neautentiškoje *das Man* plotmėje žmogaus santykiai su kitais įgauna *šnekalų*, *smalsulio* pobūdį. Siekiama ne dalyko esmės atverties, o tenkinamasi kasdieniu šnekėjimu apie patį šnekėjimą, *šnekalų* konstruojamu „tam tikru indiferentišku suprantamumu, kuriam nebėra jokių paslapčių“ (Heideggeris 1992: 85), tačiau kuris maskuoja esminį nesupratimą.

Itin suklestėjusios naujosios technologijos šiandien atveria dar platesnes erdves skleistis tokiems kasdienybės modusams. Pavyzdžiui, šiandien mūsų ištiesai technologizuotame pasaulyje dauguma žmonių sunkiai įsivaizduoja savo gyvenimą be naujųjų medijų socialinių tinklų, tokių kaip „Facebook“ – *Veidaknygė*. Jis neretai tapatinamas net su dieno-raščiu, nors yra praradęs jam anksčiau būdingą asmeniškumą, intymumo prasnę. Galima sakyti, kad opozicija tarp privatumo ir viešumo čia visiškai išsityrusi. Taigi šiandien mūsų *Veidaknygė* yra visiškai atvira, tas veidas atrodo tarsi perregimas.

Kita vertus, toks tariamas skaidrumas reiškia vis didesnę jo neprieinamumą. Visiško atvirumo įvaizdį kuriančiais *šnekalais* maskuojame kažką esminio, autentiško, kas galbūt sunkiai išreiškiama žodžiais. Ir net nelabai galime suvokti to

kaip maskuotės, nes visa mūsų egzistencija skleidžiasi socialinių vaizdinių / įvaizdžių pasaulyje, poststruktūralistinėje signifikantų plotmėje, kur signifikatas iš principo nepasiekiamas.

Arba *smalsulio* skatinami pasyviai atsiveriame pasauliui, kai žiūrime vien dėl žiūrėjimo, „naujo ieškome tik tam, kad nuo jo būtų peršokama vėl prie naujo dalyko“ (Heidegeris 1992: 88). Toks paviršutinis nerimastingas blaškymasis vis siekiant naujybių, nuolat šokinėjant nuo vieno dalyko prie kito, atveria esminę mums benamiškumo būseną, atitrūkimą nuo šaknų. Tai turbūt geriausiai išreiškia nomadiška egzistencija internete, kur erdvės ir laiko ribos tarsi išsitrina, viskas yra čia-ir-dabar, kur vienu mygtuko paspaudimu galime nukeliauti į kitą pasaulio kontinentą, taip pat lengvai perkonstruoti savo tapatybes ir susikurti naujas, bet kartu jaučiamės vis labiau atitrūkstantys nuo vietos, kurioje egzistuojame, prarandantys savo autentiškumą, šaknis, kartu ir saugumo jausmą. Interneto atveriamose erdvėse galime lengvai surasti bet kokią informaciją, mums prieinama gausybė žinių, bet mūsų žvilgsnis tose erdvėse dažnai blaškosi genamas nerimastingo *smalsulio*. Jo vedami, šniukštinėjame, blaškomės viena kitą vejančiose naujovėse, nepajėgdami

atsigręžti į save ir užduoti sau provokuojamą klausimą: kokia to prasmė? Tai tampa tarsi tuo tuščiu signifikatu, kurio ne tik nepasiekama, bet net ir nesiekama arba jis gudriai panaudojamas tam tikram įvaizdžiui sustiprinti.

Taip kasdienė vieno-su-kitu-būtis virsta užsimiršimu bešaknėje plevenančioje *šnekalų* būklėje, *smalsuoliška* „visur-ir-niekur-būtimi“ (Heidegeris 1992: 89). *Nupuolimu* į nusiramino pagundą teikiančią – „nerimastingą visažinystę“ (Heidegeris 1992: 94) puoselėjančią būtipasaulyje. O kitas šioje išsiblašymo būklėje pasirodo kaip tai, kas apie jį nugarista, šnekama, o buvimas-vienas-su-kitu *das Man* stichijoje atrodo kaip „įtemptas, dviprasmiškas prisitaikymas vienas prie kito, slaptas abipusis šniukštinėjimas. Po vienas-kitam būties kauke kunkuliuoja vieno-prieš-kitą-būtis“ (Heidegeris 1992: 91).

Mūsų šiandienos naujų technologijų užvaldytam informacijos amžiui itin būdingas paradoksas: mums prieinama gausybė informacijos – tarsi viską žinome, viskuo *smalsuoliškai* domimės, bet kartu nesuprantame kažko esminio, slypinčio po žinių srautais, nejučiomis virstančiais „žinojimo akmenimis“ (Nietzsche 1996). Be galo daug šnekame po žodžių srautais slėpdami baimę ir nerimą.

BŪTIES LINK MIRTIES IŠŠŪKIS VARTOTOJIŠKAME KONTEKSTE

Būties link mirties idėja, aktyviai plėtojama ankstyvojo M. Heideggerio veikale *Būtis ir laikas* (Heidegger 2014), yra iššūkis, prablaivinantis išsiblaškusią, užsimiršimo malonumuose siekiančią vartotojo egzistenciją, tarsi staigiai ap-

gręžiantis ją priešinga kryptimi ir priverčiantis sukrestą *homo consumens* pažvelgti į tai, nuo ko jis visada bėgo...

Būties ir laiko autorius iš esmės įsisąmonina, kad žmogaus kaip *štai-būtis* egzistencija ne tik skleidžiasi laike, isto-

rijoje, bet ir yra baigtinė, krypsta link mirties, nors ši mirtis ir ištinka visuomet netikėtai. Toks autentiškas buvimas link mirties skleidžiasi kaip judėjimas ratu: judama pirmyn, į ateitį, „link mirties“, „plazdančios neapibrėžtoje galimybėje“ (Caputo 1987: 199). Bet šis judėjimas pirmyn taip pat yra judėjimas atgal, į tai, kas štai-būtis visą laiką buvo (Caputo 1987: 60). Taigi judant pirmyn, kartu būnama atsigręžus į tai, kas latentiška, potencialu, kas yra būties tiesų atverčių šaltinis. Taip judant ratu, laikantis pakeliui, artėjama prie autentikos. „Autentika reiškia nepasitenkinimą, nerimą, nelengvumą, susijaudinimą, balanso praradimą <...>, besipriešinančius stabilumo ir tvirtų pamatų iliuzijai“ (Caputo 1987: 200).

Toks judėjimas, siekiant išsąmoninti savo baigtinumą, „nuolatinį mirimą“, taip užmegzti autentišką dialogą su būtimi pasirodo kaip ryžtingas judėjimas prieš įprasto gyvenimo srovę, turintis „ryžto, smarkumo (*Gewaltwamkeit*) charakterį“ (Heidegger 1962: 359). Tai rezoliucija gyventi autentiškai. Mat *štai-būtis* yra *nupuolusi* į pasauliškumą, kasdieniškumą. Todėl reikia ryžtingos pastangos atsiplėšti nuo *das Man'*iškos egzistencijos, teikiančios apgaulingą nusiraminiimą, pabusti iš konformistinės kasdienos savimaršos, išsiveržti bent akimirksniui iš pasauliškos *štai-būties* būklės, suponuojančios neautentišką santykį su savimi ir kitais. Pasiryžti išsąmoninti buvimą link mirties, įgalinantį autentiškai egzistuoti.

Tokia ryžtinga pastanga išsiveržti lengvybės siekiančiam šiandienos vartotojui atrodo itin sunkiai pasiekiamas. Mat vis greitėjantis naujų technologijų skatinamas laiko traukinys, diktuojantis

vartotojiško gyvenimo tempą, iš principo prieštarauja savo baigtinumui savivokai. Tarsi sąmoningai vengiama mirties temos, bijoma atsiverti sau pačiam, išsąmoninant savo egzistencijos laikinumą – būtį link mirties, nes ji priverčia pažvelgti anapus vartotojiškumo logikos. Steniamasi visokiais būdais užtikrinti ilgą amžiškumą pasitelkiant plastinę chirurgiją, įvairias grožio procedūras, taip pat vis naujas mokslines atjauninimo galimybes, tarsi bėgama nuo heidegeriškos akistatos su mirtimi.

Galbūt dėl to, kad priėmus šią mirties perspektyvą, iškeliant štai-būtį ekstremaliai mirties situacijai, pabudinant nerimui, baimei – *Angst*, čia, laikiniame / laikiname pasaulyje išsikerojusi vartotojiškumo ideologija atrodo itin ribota. Tai iššūkis šiandienos žmogui. Mirtis yra ribinė žmogaus egzistencijos situacija, siena, į kurią atsitrenkus, išsisklaido visi vartotojiškumo kerai atverdami tuštumos plyšius žmoguje. Taip jis grąžinamas atgal į save. Įtraukiamas į paradoksalų judėjimą ratu pirmyn, kartu judant atgal prie savo ištakų. Pažadina mas iš apgaulingo saugumo, sireniškos kasdienybės ramybės, lengvo buvimo iliuzijos, atveriant jam autentišką savi-voką, radikalų vidinį pasaulį, autentišką sudėtingumą.

Beje, Heideggeris nesuvokia žmogaus būties link mirties kaip vien negatyvios – apribojančios, išmušančios iš po kojų universalų žinojimą. „Heideggeriui buvo svarbu mąstyti baigtybės esmę nebe kaip ribą, ties kuria sudūžta mūsų troškimas būti begaliniais, bet suvokti baigtybę pozityviai, kaip tikrą štai-būties pamatinę sąrangą“ (Heidegger 1962:

359). Žmogus, įsisaŃmonindamas savo baigtinumą, autentiškai atsiveria pats sau, savo būčiai.

Toks pozityvus egzistencijos krypties suvokimas susipina su vėlyvajam M. Heideggeriui būdinga dinamiškos būties kaip akimirkos atverties, būties prošvais-tės ar proskynos samprata (Dainys 2003).

HEIDEGERIŠKASIS JUDĖJIMAS LINK BŪTIES PROŠVAISČIŲ *VERSUS* VARTOTOJIŠKASIS JUDĖJIMAS NEPASITENKINIMO IR VILTIES RATU

Kaip matėme, žmogus kasdienybėje neišvengiamai egzistuoja *das Man* plotmėje, tačiau gali ją padaryti autentiškesnę ne tik pozityviai suvokdamas, kad egzistuoja link mirties, bet ir praskaidrin-damas šią egzistenciją konkrečiai patiria-momis būties atverčių akimirkomis.

Čia svarbu tai, kad Heideggeris *das-Man'*iškos egzistencijos ir *štai-būties* autentiškumo siekio netraktuoja kaip opo-zicijos, kurios elementai paneigia vienas kitą. Nors autentikos patirtys prieina-mos tik aktyviomis pastangomis išsiver-žiant iš šios kasdieniškos egzistencijos, tačiau tai nereiškia siekio jos atsikratyti, ją paneigti: suvokiama, kad baigtinė žmogaus egzistencija neišvengiamai skleidžiasi šioje kasdienybės plotmėje, o autentikos, būties atsivėrimo patirtys yra *tik* išsiveržimo iš tos kasdienybės plotmės *akimirksniai*.

Tai paradoksalus buvimas, pasmer-kiantis žmogų nuolat būti kelyje tų aki-mirkų link, nesitikint, kad atsivėrusi bū-ties patirtis vieną dieną užbaigs šią ke-lionę, galiausiai išvesdama žmogų į pla-tonišką šviesą ir leisdama jam joje nurim-ti ir netrikdomai stabiliai būti. Būtent nuo šiol autentiškai egzistuoti įveikus neu-

Suvokęs, kad būna link mirties, žmogus gali patirti būties autentikos atvertis, ret-sykiais nušviečiančias jo *das Man'*iškus klaidžiojimus pasauliškume ir įprasmi-nančias jo baigtinę egzistenciją.

Kitame skyrelyje heidegeriškąją au-tentiką daugiau siesime su tokiomis at-vertimis.

tentišką kasdienybės būklę. Tokia opozi-cinė įveika neįmanoma – autentikos švie-sa, heidegeriškai žvelgiant, nušvinta tik probėgšmais, retsykiais, tarsi žaibas pra-skaidrina kasdienybės pilkumą, kurioje nuolat klaidžiojame. Tačiau visa būtiška esmė sutelkta šiuose nušvitimuose, jie įprasmina rutinišką kasdienybę.

Siekti tokių akimirksnių – tai tarsi stovėti tarpduryje, tarp kasdienybės ir autentikos patyrimo. Pražūtinga nukryp-ti tiek į vieną, tiek į kitą pusę: akla kas-dienybės rutina mus sugniuždytų, ban-dymas užsidaryti nuo kasdienybės ir likti vien autentikos plotmėje mus tiesiog nutolintų nuo gyvenimo. Bet prasminga būti tarpduryje atvėrus duris.

Pati būties samprata čia yra visai ki-tokia nei spekuliatyviojoje metafizinėje filosofijoje. Ji nesusikristalيزuoja į stabilų daiktą, esantį dabartyje, tik sušvinta kaip autentikos akimirka nepabaigiamoje in-terpretacinėje tėkmėje, niekada netampa kažkuo stabiliu.

Antimetafizinė Heideggerio būtis api-būdinama neredukuojamos dinamikos, akimirksniškumo, įvykiškumo – *Ereignis* – kategorijomis. Čia gyvenama pa-tirtis metafiziškai nebesušaldoma „į am-

žinybės *nuncstans*, arba „stovėjimą dabar“ (Bambach 1995: 235). Maža to, suvokiama, kad iš viso nėra dabarties, kurioje būtų galima apčiuopti save stabiliai esant – ji paplauta viską užliejančios tėkmės, kurioje yra tik tai, kas jau įvyko, arba tai, kas dar turi įvykti. Taigi Heideggeris, priešingai metafizinei ontologijai, arba platoniškai „ousiologijai“ (Sheehan 2002: 327), teigiančiai metafizinį dabartišką buvimą realybėje, iš kurio kyla stabilaus, užfiksuojamo, objektiško pažinimo siekis, formuluoja suradikaliną judėjimą, nesistengiantį savęs įveikti stabilumo siekiu. Filosofo „<...> fundamentali tema ir jo hermeneutinis ontologijos istorijos interpretavimo principas yra judėjimas“ (Sheehan 2002: 324) – kinetinė buvimas ir žmogaus struktūra.

Taip suprantant būtį, lengviau ją siekti su likvidžiu (Bauman 2005, 2006, 2007) vartotojišku mūsų dienų gyvenimu, kur nebeįmanomi jokie stabilūs būties kristalai, kur apie būtį galima šnekėti – jeigu apskritai galima – tik tėkmės kategorijomis. Tačiau reikėtų kelti klausimą: ką šiandienos žmogui, nugrimzdusiam į vartotojišką būvį, reikštų taip šnekėti apie būtį kaip *Ereignis* ir ar jis iš viso matytų prasmę apie ją šnekėti netgi pakitusių kategorijomis? Ypač tai atrodo problemiška dėl to, kad nors mūsų laikų vartotojo egzistencija dinamiška, kaip ir heidegeriškoji, regis, judama priešinga kryptimi, nei kreipia heidegeriškas judėjimas link būties prošvaisčių (o kartais ir visai be krypties).

Mes ne tik nesiekiamo tokių prošvaisčių, bet netgi bėgame nuo jų užsimiršdami, svaigindamiesi vartotojiškais malonumais. Nors nereikėtų to suvokti trivaliai: judant vartotojiška kryptimi, kartais taip pat nevengiama įdėti pastan-

gų, pavyzdžiui, sunkiai treniruojamasi sporto klube norint turėti dailesnę kūną arba neskaičiuojamos valandos dirbant. Bet tai daroma dažniausiai tam, kad iš-treniruotas kūnas leistų labiau mėgautis gyvenimo malonumais, sunkiai dirbama tam, kad paskui galėtų daugiau *turėti* ir geriau *atrodyti*. Galutinis vartotojiško „*vita activa*“ tikslas yra gausėjantis turtas, perteklius ir „didžiausio skaičiaus laimė“ (Arendt 2005: 128).

Nuolat vaikomės savo, tiksliau, sukonstruotų ir, kaip jau minėta, sinoptiškai mums įdiegtų vartotojiškų poreikių, kurie negali būti iki galo patenkinti, nes objektai šiandien itin greitai nusidėvi ir atsinaujina. Kuriami vis nauji, dar labiau hipnotizuojantys vartotojo sąmonę produktai, žadindami naujus poreikius, pavyzdžiui, milžiniškais tempais pažangėjant išmaniosioms technologijoms, naujai įsigytu išmaniuoju įrenginiu džiaugiamasi labai trumpai, nes netrukus atsiranda dar išmanesnis, žadinantis poreikį jį įsigyti, ir taip be galo.

Galiausiai pasiekiamą pakopą, kai „vartojimas tampa besaikis, kai vartojame daugiau, nei reikia <...>. Asmeninė kreditinė leidžia pirkti daugiau, nei uždirbame. Reklamos subtiliai pakeičia mūsų troškimus, susijusius su materialiais daiktais. O dėl mus supančios vartotojiškos kultūros besaikis vartojimas ima atrodyti natūralus ir normalus“ (Becker 2015).

Tai įstumia vartotoją į ambivalentišką nepasitenkinimo ir vilties būseną, uždaro ydingame stokes ir geismo rate, kuris be perstojo sukasi dideliu greičiu. Nepasitenkinimas tik dar labiau kursto troškimą, vartotojišką *hedoneia* geismą, tad nebeįmanoma sustoti. Įsitraukiame į tą nerimastinę judėjimą, skatinamą paža-

do, kuris negali būti iki galo išpildytas. Vaikomės vartotojiškos laimės efektu, kurie niekada neužtikrina pačios laimės pilnatvės, tarsi poststruktūralistiškai sekiuojame laimės pėdsakais, taip ir neprieidami iki jų šaltinio. Vaizdingu T. Eriksono, *Akimirkos tironijos* (Eriksen 2004) autoriaus, palyginimu, taip mes tarsi bėgame per lūžtantį ledą. Mus saugo tik greitis, nes kitaip, stabtelėję bent akimirksniai, įlūžtume. Būtume priversti atsigręžti į savo pačių tuštumos duobes ir galbūt jose prasmegti...

Taigi užsimirštame šiuose kasdienybės modusuose, įsiliejame į J. Baudrillardė'o simuliacijų pasaulį, kuriame svarbiausia atrodyti, sukurti įvaizdį. Atliekame savo vaidmenis simuliuotoje tikrovėje, virtusioje vartotojiškumo spektakliu – „spektaklio visuomene“ (Debord 2006). Išitraukiame į vartotojiškai pragmatizmo logikai būdingus prekinio proto gudravimus. Taip trinasi riba tarp *atrodymo* ir *buvimo*. Galiausiai *atrodymas*, supintas su *turėjimu*, visiškai užgožia *būties* dimensiją, t. y. žmogaus būtis prilyginama tam, kaip jis *atrod*o ir ką jis *turi*. Tada nebėra prasmės kelti būties klausimą, nurodantį į vertikalią gelmę: pagal vartotojišką logiką aš esu tai, kaip aš atrodau ir ką turiu. Būtis anapus atrodymo ir turėjimo neegzistuoja.

Nebeliaka vertikali gelmė, kurioje ji galėtų atsiskleisti. B. Warrenas (Warren 2009) rašė apie šulinį, žvelgdami į kurio gelmes, matome tik jame atsispindinčius žvelgiančiųjų veidus. Nebėra individualios savasties gelmės – yra tik santykiai. Tėra tik ši santykių horizontalė ir šių santykių formuojamas individualumas. Šiuo atveju kalbant apie vartotojiškus santykius, kaip jau matėme, žmogui yra diegiamas vartotojiškas tikėjimas, jo elgesys

užprogramuojamas per giluminius socialinius kodus, kad jis priimtų *das Man*'iškus vartotojiškumo sistemos įvaizdžius kaip individualią savo paties savastį, autentišką ištrindamas arba užslopindamas bet kokį savo paties skirtingumą. Virsta paprasčiausiu tašku socialiniuose vartotojiškos propagandos tinkluose.

Tai tobulo vartotojo, tarpstančio *das Man* plotmėje, būklė, kurią pasiekus, nebelieka jokių galimybių priešintis sistemai. Tobulas *homo consumens*, nekvestionuojamai priėmęs vartotojišką tikėjimą, atmetų bet kokį heidegerišką ryžtą siekti autentikos kaip beprasmį savęs apsunkinimą. Arba tapatintų autentišką su malonumų patenkinimu, todėl nematytų prasmės veržtis iš neautentiškų kasdienybės modusų. Tiesiog mėgautųsi vartotojiškais malonumais nekeldamas klausimų.

Tačiau, laimė, ne visas vartotojiškas pasaulis yra *tobulas*, ne visada vartotojiškas tikėjimas tampa fanatiškas. Jei *das Man*'iška egzistuoja dar užčiuopiamame bent miglotas neadekvatumo sau užuomazgas, jaučiame plyšį, skiriančią mus nuo kažkokios paslaptingos mūsų dalies, iki kurios vartotojiškumo ideologija neprasismelkia, jei vis dar aplanko miglotas ilgesys kažko kito, prarasto, jei dar patiriamas prarasties jausmas, vartojimas galbūt dar nėra besaikis, o vartotojas dar nėra *tobulas*. Savimonės durys dar nėra užvertos.

Siekiant geriau suvokti, koks tas vartotojiškumas, kada galime kalbėti apie *tobulą* vartojimą, o kada jis labiau subalansuotas ir iš kur kyla noras priešintis nepakeliamai vartotojiškumo lengvybei, vertėtų detaliau pažvelgti į socialinę vartotojiškumo tikrovę.

ĮVAIRIU GREIČIU VAŽIUOJANTIS VARTOTOJIŠKUMO TRAUKINYS IR PASKATOS JAM PRIEŠINTIS

Galėtume išskirti kelis žymesnius vartotojiškumą reprezentuojančius pavyzdžius konkrečiose vietose. Vienas žinomiausių į pramogas orientuoto vartotojiškumo pavyzdžių būtų Disneilendas, pirmiausia sukurtas Jungtinėse Valstijose, paskui ir Japonijoje bei Prancūzijoje. Taip pat reprezentatyvus pavyzdys – LasVegase, Amerikoje, sukurta dirbtinė Venecija, parodanti, kaip vis labiau trinasi opozicija tarp originalo ir kopijos, vis labiau ištraukiama į simuliuotą kopijų pasaulį, kuriame svarbiausia pasiekti, kad būtų smagu, o originalo klausimas kartais nė neiškyla. Plėtodama šią idėją praktikoje dar labiau pažengė Kinija, susikurdama dirbtinį Paryžių, Londoną, taip pat Wyomingo stiliaus vilas, aplink kurias žiba dirbtinis sniegas, taip imituodama natūralią šios Amerikos valstijos aplinką; be to, Kinija net yra parengusi projektą sukurti dirbtinį Mėnulį, kuris apšviestų miestą, tad nereikėtų gatvių apšvietimo. „Miesto savivaldybės atstovai neseniai paviešino planus kurti dirbtinį Mėnulį, kuris iki 2020 m. jau pradėtų šviesti Sičuanos provincijos sostinei. Apšvietimui reikalingas „dangaus kūnas“ galėtų papildyti natūralųjį Mėnulį ir teikti apšvietimą visam miestui. Planuojama, kad dirbtinis Mėnulis už tikrąjį būtų ryškesnis 8 kartus, aiškina įmonės „Chengdu Aerospace Science and Technology Microelectronics System Research Institute Co. Ltd.“ (CASC) tarybos vadovas Wu Chunfengas. CASC yra pagrindinis Kinijos kosmoso programos rangovas. Tikimasi, kad dirbtinis Mėnulis miestui sutaupytų

pinigų – jam šviečiant nereikėtų įprastinio gatvių apšvietimo, tvirtina W. Chunfengas. Jis galėtų apšviesti teritoriją, kurios skersmuo būtų iki 80 km. Nors žmonių sukurtas Mėnulis turėtų teikti šviesą tik Chengdu, jis bus matomas be maž visoje Kinijoje ir netgi užsienio valstybėse“ (15min.lt).

Tokia simuliuota, į vartojimą orientuota tikrovė paverčiama beveik tikru „Trumano šou“ (Weir 1998) – visas mūsų gyvenimas tampa tarsi realybės šou, kurio užkulisiuose tūno nematomas režisierius, kūrybiškai manipuliuojantis gyvenimu.

Vis dėlto ne visur tas vartotojiškumas važiuoja vienodu greičiu, įdėmiau žvelgiant, jis vis labiau atsiskleidžia kaip daugialypis. Vienur jis yra labiau subalansuotas ekonomiškai, kitur pasiekia beatodairiško, besaikio vartojimo pakopą. Dažnai tai priklauso nuo skirtingų galimybių vartoti, leiamų įvairių socialinių bei politinių aplinkybių, pavyzdžiui, vis didėjančio turtingųjų ir skurdžiai gyvenančių žmonių atotrūkio pasaulyje.

Vartotojiškumas išplitęs visoje – ne tik Vakarų, bet ir Vidurio bei Rytų – Europoje, nors ir tose šalyse jis nevienodai patiriamas. Pavyzdžiui, šiandien į Europą suplūde skurstantys pabėgėliai ar paprasti pokomunistinių šalių darbininkai, dažnai emigruojantys į turtingesnes Europos šalis užsidirbti, vartotojiškumą patiria mažiau (o kartais ir visai nepatiria) nei turtingesni tų pačių šalių gyventojai. Rusijoje vartotojiškumas itin gajus tam tikruose oligarchų sluoksniuose, o kita rusų visuomenės diduma turi gero kai mažiau galimybių jį pajauti. Taip pat

virtotojiškumas išplitęs Japonijoje ir aukštesnėse Kinijos socialinėse klasėse (milijardinėje populiacijoje tai reiškia šimtus milijonų gyventojų), tam tikrose Indijos kastose ir ypač Šiaurės Amerikoje, kuri primetė pramoginės kultūros toną, o skurstančios trečiojo pasaulio šalys dar neprisivijo virtotojiškumo traukinio...

Ekonominiu požiūriu globaliai orientuojamasi į tuos pačius virtotojiškumo idealus, važiuojama tokiu pačiu traukiniu, tik važiavimo greičiai skiriasi, taigi idealiu atveju reikėtų tiesiog globaliai subalansuoti važiavimo greičius. Tačiau būtent toks virtotojiškumo *suabsoliutinimas*, kaip matėme ankstesniuose skyreliuose, filosofiskai ir kvestionuojamas „suvokiant, kad visiškai įgyvendinti virtotojiškumo idealai virsta „kvailio rojumi“ (Arendt 2005: 128). Taigi tai ne tik galimybės vartoti, bet ir pačių virtotojiškumo principų klausimas (nors jie ir neatskiriamai susiję su tomis galimybės sąlygomis).

Šiandien mes matome vis dažniau suabejojant šiais principais. Virtotojiškas tikėjimas ryškėja kaip nebe toks viską apimantis. Stimulą priešintis visų pirma duoda filosofai, menininkai – asmenybės, sugebėjusios išsaugoti individualią savastį, atsispyrusios virtotojiškumo sistemos kerams, tad dabar galinčios formuoti atsvarą šiai sistemai, mesti jai iššūkį. Socialinės sistemos, kaip žinia, nėra amžinos – jos nesikeičia, jei neatsirastų jas išjudinančių asmenybių, kaip išimčių, turinčių vidinės jėgos pasipriešinti.

Bet iš kokių vidinių paskatų kyla šis noras priešintis?

Pastebimos virtotojiškumo ribos, suvokiama, kad kelias, kuriuo juda perne-

lyg išsismarkavęs virtotojiškumo traukinys, nėra toks tiesus, kad jis vis dažniau užstringa: ištinka globalios finansinės krizės, sulėtėja ekonomika, kelia grėsmę gamtos katastrofos...

Veriasi paradoksai. Viena vertus, patiriama laisvė mėgautis gyvenimo malonumais, pavyzdžiui, paskolos ir kreditai, kuriuos žmonės ima atostogų paketams (viešbutis, skrydis, maitinimas ar pramogos kruiziniame laive...), tikėdamiesi smagiai praleisti, t. y. suvartoti, laiką, kita vertus, ši laisvė, pasiekusi tam tikrą ribą, atsisuka prieš save pačią, t. y. susaisto juos su banku, stipriai suvaržo tą laisvę, kurios taip siekė, ir kartais net sugriauna gyvenimus, nes, suvartojus tą pramogų paketą, liekama ilgam išsipareigojus. Taigi, viena vertus, patiriama nevaržoma gyvenimo lengvybė, kita vertus, ji tampa sunkiai pakeliama.

Regis, tokia kaina mokama už galimybę pasidalyti „Facebooke“ kelionės išpūdžiais, panyrant į socialinės medijos *šnekalų* pasaulį, taip siekiant kuo geriau atrodyti įvaizdžių pasaulyje. Mat „šandien būti reiškia būti „palaikintam“ (ir sykiu palaimintam) veidaknygėje“ (Donskis 2012). Tačiau šis siekis nepabaišiamas: pasidalijus vienos tokios kelionės išpūdžiais, jaučiamasi išsipareigojus daryti tai toliau, vis gerinti savo įvaizdį, taip tarsi stengiantis užpildyti kažkokį vidinės tuštumos jausmą, kuris taip ir lieka neužpildytas. Nusiramimą teikiantis pasitenkinimas taip ir nepasiekiamas. Tai skatina vis didinti tempą ir kelia stresą bei nerimą.

Taip pat verta paminėti virtotojiškumo poveikį gamtai, klimato kaitai. Antai popiežius Pranciškus virtotojiškumą įvardijo kaip blogį, neatsiejamą nuo kli-

mato kaitos: anot Pranciškaus, godumą vartoti skatina kapitalizmo poreikis daugiau gaminti ir teikti paslaugas gamtos sąskaita. *BBC News* reportaže teigiama: „Popiežius Pranciškus pareiškė, kad dėl žmogiško godumo ir savanaudiškumo griauinama planeta, taip pat paragino kiekvieną imtis veiksmų, padedančių sustabdyti klimato kaitą. <...> Turtingesnės pasaulio dalys turėtų pakeisti gyvenimo stilių ir mažiau vartoti energijos, kad būtų išvengta precedento neturinčios žalos ekosistemai“ (*BBC News* 2015)

Dėl šių priežasčių lengvumo besivikantis vartotojiškas judėjimas taip pat paradoksaliai pasirodo sudėtingas. Tas sudėtingumas dažnai užgriūna netikėtai, kaip gamtos katastrofos, globalios finansinės ir kitokios krizės, galų gale individuali žmogaus *Angst* patirtis, kai jaučiamas nepaaiškinamas nerimas, baimė. Tik tokie sukrėtimai, ribinės situacijos, kai maloni egzistencija ima tarsi be priežasties griūti, gali paskatinti apsigręžti: susimąstyti apie tai, kur ji juda, o gal net pakoreguoti judėjimo kryptį. Reikia stipriai atsitrenkti į vartotojiškos egzistencijos sieną, kad žmogus liautųsi inertiškai judėti.

Filosofinės vartotojiškumo kritikos pagrindą suformavo jau minėti filosofai: J. Baudrillard'as, Z. Baumanas, G. Debord'as, P. Bruckneris ir kiti.

Taip pat menininkai, dažnai itin jautriai pajuntantys požemines vartotojiškumo vibracijas ir rafinuotai jas išreiškiantys. Antai Olandijos menininko A. van Lieshouto 2008 m. sukurtas „Vergų miestas“ (Lieshout 2008) siekia sugluminti žmogų, išmušti jį iš vartotojiškų vėžių savo antiestetine forma, išraiškingomis

absurdo, grotesko meninėmis priemonėmis, tokiomis kaip lavonų muliažai, ant kablių sukabinti negyvėliai, kartais tik jų kūno dalys, žmonių žarnos, organai. Taip meno kalba kritikuoja „prikišamai hiperbolizuotą tik į pelną, sėkmę, rezultata bet kokia kaina orientuotos šiuolaikinės visuomenės modelį“ (Kazakevičius 2009), siekia atkreipti dėmesį į tai, kad „žmogus per besaikį savo vartotojiškumą pamažėl tampa savo paties įkaitu“ (Gambickaitė 2009). Pats save paverčia vergu tariamai demokratinėje, tariamai liberalioje vartotojų visuomenėje.

Britų menininkas Banksy 2004 m. sukūrė nukryžiuotą Kristų su pirkiniais maišais rankose (Banksy 2004). Juo tarsi bylojama, kad šiandien tiek Kalėdų, tiek Velykų šventimas iš esmės yra praradęs savo pirminę dvasinę prasmę, mūsų šventimo esmė tampa vartotojiškumas, mes galų gale imame švęsti vartotojiškumą. Šis darbas aiškiai rodo, kaip idealai, sietini su būtiškąja plotme, šiandien išsilydo vartotojiškoje plotmėje.

Dailininkas, iliustratorius iš Argentinos Alis Margenas taikliai satyriškai pavaizduoja vartotojiškumo problemas. Išraiškingi antiestetiški kūnai, robotizuoti žmonės, prie kurių galvų prijungti kompiuteriai, kurie pakeičia savo žmogiškas galvas doleriais, valgiais ar apsukrų prekinį protą reprezentuojančia skaičavimo mašinėle, tarpusavio ryšį praradę žmonės bendrauja, pasiėmę į rankas linksmas, vartotojiškumo standartą atitinkančias kaukes, beveidžiai žmonės, kurie renkasi kaukes atitinkamai progai, moterys, liguistai aukojančios save dėl šiuolaikinės visuomenės diktuojamų grožio standartų (pvz., itin lieso kūno ar kitų kūno formų dailinimo), taip pat

žmones saistančius galios santykius reprezentuojančios grandinės, kalėjimo grotos ir batas, pretenduojantis sutraiš-

kyti, taip pat negalimybė išsivaduoti iš viso to – bandantįjį tai padaryti sugriebia stiprios rankos (Margenas 2017).

IŠVADOS

Šiandieninio žmogaus poreikis susimąstyti apie būtį, autentišką kyla iš pačios jo egzistavimo praktikos suvokiant nepakeliamą *homo consumens* būties lengvąbę.

Šiandien žmogus yra įmestas į vartotojišką pasaulį, formuojantį jo pasaulėvoką bei pasaulėjautą. Vartotojiškumo ideologijai būdinga sinoptinė prievarta. Tokios ideologijos užhipnotizuotas žmogus egzistuoja *das Man* vidutinybės plotmėje užsimiršdamas pasauliškume, *šnekalų, smalsulio* modusuose.

Heidegeriškasis *būties link mirties* iššūkis vartotojiškame kontekste pasirodo

kaip ribinė žmogaus egzistencijos situacija, siena, į kurią atsitrengus, išsisklaido visi vartotojiškumo kerai atverdami tuštumos plyšius žmoguje.

Heideggeriui būdinga postmetafizinė būties samprata reiškia judėjimą būties prošvaisčių link. Toks judėjimas atsisleidžia kaip priešingas vartotojiškam judėjimui nepasitenkinimo ir vilties ratu.

Filosofų bei menininkų darbuose vis ryškesnės pastangos priešintis vartotojiškai ideologijai – šios individualią savastį išsaugojusios asmenybės jautriau pajunta vartotojiškumo ribas, patiria nepakeliamą vartotojiškos būties lengvąbę.

Literatūra

1. Arendt Hannah. 2005. *Žmogaus būklė*. Vilnius: Margi raštai.
2. Bambach Charles R. 1995. *Heidegger, Dilthey and the Crisis of Historicism*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
3. Bagdavičiūtė Rūta. 2007. Apie laimės ideologiją šių dienų kontekste, arba P. Brucknerio knygos „Amžinoji euforija: esė apie prievolę būti laimingam“ aptarimas. *Darbai ir Dienos* 48.
4. Banksy. 2004. Christ with Shopping Bags. Prieiga per internetą: <https://guyhepner.com/product/christ-with-shopping-bags-by-banksy/>
5. Baudrillard Jean. 1998. *The Consumer Society*. London: Thousand Oaks, New Delphi: Sage Publications.
6. Bauman Zygmunt. 2007. Ar dar gyvas Panoptikonas? *Globalizacija*. Vilnius: Apostrofa.
7. Bauman Zygmunt. 2005. *Liquid Life*. Polity Press.
8. Bauman Zygmunt. 2007. *Likvidi meilė: apie žmonių ryšių trapumą*. Vilnius: Apostrofa.
9. Bauman Zygmunt. 2006. *Liquid Times*. Polity Press.
10. BBC News. 2015. Prieiga per internetą: <https://www.bbc.com/news/av/world-europe-33179092/pope-francis-climate-change-mostly-man-made>
11. Becker Joshua. 2015. 10 priežasčių išsilaisvinti iš besaikio vartotojiškumo. Interneto dienraštis *Bernardinai.lt*. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2015-06-22-10-priezasciu-issilaisvinti-is-besaikio-vartotojiskumo/132266>
12. Bruckner Pascal. 2004. *Amžinoji euforija: esė apie prievolę būti laimingam*. Vilnius: Tyto alba.
13. Caputo John D. 1987. *Radical Hermeneutics: Repetition, Deconstruction, and the Hermeneutic Project*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
14. Čelutka Simas. 2010. Zygmunto Baumano vartotojiškumo teorijos profilis. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010->

- 09-02-simas-celutka-zygmunto-baumano-var-tojiskumo-teorijos-profilis/49751
15. Dainys Augustinas. 2003. Paslapties fenomenas vėlyvojo Heideggerio mąstyme. *Filosofija, sociologija* 1.
 16. Debord Guy. 2006. *Spektaklio visuomenė*. Vilnius: Kitos knygos.
 17. Donskis Leonidas. 2012. *Veidaknygės tauta*. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/ldonskis-veidaknyges-tauta.d?id=60077497>
 18. Eriksen Thomas Hyllan. 2004. *Akimirkos tironija*. Vilnius: Tyto alba.
 19. Gambickaitė Danutė. 2009. Pakeliui į utopijas, 7 meno dienos, Nr. 19 (848). Prieiga per internetą: http://archyvas.7md.lt/lt/2009-05-15/daile_2/pakeliui_i_utopijas.html
 20. Heidegeris Martynas. 1992. *Rinkiniai raštai*. Vilnius: Mintis.
 21. Heidegger Martin. 1962. *Being and Time*. John Macquarrie and Edward Robinson (transl.). Basil Blackwell Publisher Ltd.
 22. Heidegger Martin. 2014. *Būtis ir laikas*. Vertė Tomas Kačerauskas. VGTU: Technika.
 23. Kazakevičius Ignas. 2009. *Maskvos liturgija II*. 2009. Prieiga per internetą: <http://www.kulturpolis.lt/old/main.php/id/406/lang/1/nID/3504/page/38>
 24. Kovalskis Jonas. 2012. Prieiga per internetą: <https://www.15min.lt/ikrauk/naujiena/as-manau/apie-manipuliacijos-technologijas-ir-var-tojiskumo-beprotybe-516-269938>
 25. Lieshoutvan A. 2008. *Slave citycradle to cradle*. Prieiga per internetą: <https://www.designboom.com/design/atelier-van-lieshout-slave-city-cradle-to-cradle/>
 26. Margenas Alis. 2017. *Esu dailininkas iš Argentinos. Ir aš jums parodysiu, kas nutiko šiuolaikiniam pasauliui!* Prieiga per internetą: <https://vmarkus.lt/megstamiausi/esu-dailininkas-is-argentinios/>
 27. Nietzsche Friedrich. 1996. Apie istorijos žalą ir naudingumą. *Kultūra ir istorija*: 43–109.
 28. Sheehan Thomas. 2002. *On Movement and the Destruction of Ontology*. Heidegger Reexamined: Art, Poetry, and Technology, Vol. 3. Hubert Dreyfus; Mark Wrathall (ed.). Routledge: New York and London.
 29. Warren Brinkley. 2009. *Žmonių portalas* (instaliacija). Prieiga per internetą: <https://www.youtube.com/watch?v=F-qOpUDKKyQ>
 30. Weir Peter. 1998. *Trumeno šou* (filmas). Prieiga per internetą: <https://www.filmmai.in/trumeno-sou-lietuviu-kalba>
 31. Mokslo naujienos. *15 min*. Prieiga per internetą: <https://www.15min.lt/mokslasit/straipsnis/kosmosas/kinijoje-netrukus-gali-patekti-ant-ras-menulis>; <http://m.technologijos.lt/text/cat/121/article/S-71471>